

BİLGİ AHLÂKI

Bilginin insanoğlu için ne derece vazgeçilmez öneme sahip olduğu, İslâm'ın bilgiye ne kadar değer verdiği, Müslüman fert ve toplumların bilgi ve hikmetle donanmasının nasıl ehemmiyet taşıdığı bilinen gerçeklerdir. Bizler, bilginin hikmetle buluştuğu, ilmin irfanla yoğrulduğu, âlimin ahlâkla bezendiği bir medeniyetin mensuplarıyız. Farkını bilgi ile ortaya koyan ama bunu, bilginin malzemesinde veya türünde değil, bizzat onun ahlâk ve sorumluluk boyutunda arayan, hatta bilgiyi ahlâk ve hikmetle özdeşleştiren bir anlayışın evlâtlarıyız.

Çağdaş iletişim teknolojileri sayesinde bilginin salt enformasyona, enformasyonun da eğlence sektörüne dönüştüğu ve giderek enformatik bir cehaletin ve kirliliğin egemen olduğu dünyamızın hâli, bilgiden çok “bilgi ahlâkını”, bilgi-insan ilişkisinin ahlâkî boyutunu düşünmemizi gerekli kılmaktadır. Daha bilgili olmak; daha ahlâklı, daha erdemli ve daha doğru olmak anlamına gelmemektedir. İlginçtir, aklın şaşkırtıcı ve sınırları zorlayan ilerlemelerine tanıklık eden çağımız, akıl gibi bir nimeti kötüye kullanmanın da en vahim örneklerini görmüş, insanlığa barış yerine savaş ve terör getirmiştir. Geçen yüzyılda, bilim ve teknik alanında yaşanan gelişmeler barışa değil, sanki savaşa ve teröre hizmet etmiştir. Tüketim hırsı, lüks talebi, bencillik ve açgözlülük hastalığı sınır tanımaz boyutlara ulaşmıştır. O halde bir defa daha düşünmemiz lazımdır: Ahlâktan uzak üretilen bir bilgi, etikten yoksun gelişen bir bilim, insanlığa ne kadar umut ve huzur vaat edebilir?

Bunlar sadece batılı/seküler bilgi için değil, varlık sebebi ahlâk olan dinî bilgi için de büyük ölçüde söz konusudur. Günümüzde dinî bilginin maddî imkânları geçmişe göre büyük bir gelişme

göstermiş, eğitimli insanlar, yayınlar ve teknik imkânlar ciddi anlamda artmış olsa da bilgi düzeyindeki gelişmelerin bireysel ve toplumsal hayatta ne derecede bir ahlâk ve sorumluluğa dönüştüğü oldukça tartışmalı bir husustur.

Ahlâk alanı olarak bilgi ahlâkı

Modern zamanlarda başta ahlâk felsefesi olmak üzere bilimsel anlamda ahlâkla ilgili çalışmalar ciddi bir gelişme göstermiş ve farklı alanlarda zengin bir literatür oluşmuştur. Bütün bir insanlığı bağlayan genel ahlâk ilkelerinden söz edildiği gibi, her meslek için kendine has bir ahlâk alanından da bahsedilmektedir. Doktorların, hâkimlerin ya da idarecilerin ahlâk ile bağı irdelenirken “bilginlerin ahlâkı” da özel olarak anılmaktadır. Ancak salt “bilgi ahlâkı”ndan söz edilmemektedir. Müslümanların, ilmi, ahlâk ve sorumluluk olarak gören bir anlayışı temsil etmeleri gerektiğine dair inancımızdan dolayı biz, “bilgi ahlâkı” tabirini kullanmayı tercih ediyoruz. Zira unvanı, mesleği, çalışma alanı ne olursa olsun, bilen insan, sorumlu insandır ve bu bilgi ile atacağı her adımın ahlâkî olması gerekmektedir.

Kurumsal bilgi ve ahlâk

Bilginin kurumsal bir nitelik kazanması bu çağa özgü bir durum değildir. Ancak modern zamanlarda eğitimin ideolojik bir çehre kazanması, kurumsal bilgiyi zorunlu hâle getirmiştir. Bu durumun belki de en ağır bedeli, başta kurumun kendisinin, onun verdiği rütbe ve payelerin, hiyerarşik düzen ve diplomanın, varlık sebebi “hakikatin üstündeki perdeyi kaldırmak” olan bilginin önüne geçmesidir. Söz konusu kurumların doğrudan güç ve iktidarla kurdukları ilişkiler, bilginin salt gerçeği ortaya çıkarmasına engel olabilmektedir. Herhangi bir insanın bir akademi çatısı altında faaliyet göstermesi, bir dizi sıfatlar ve unvanlar taşıyor olması

onun ilim adamı olduğu anlamına gelmez. Ne var ki bu tür unvanlara sahip olanlar, güç ve iktidar tarafından bilgili oldukları gerekçe- siyle tercih edilmektedir. Zira halk üzerinde bırakacağı tesir açısından baktığımızda, yalınkat bir düşünceyi sıradan birisine söyletmekle, unvan sahibi birisine söyletmek arasında ciddi anlamda fark bulunduğu açıktır. Dolayısıyla bilgi ahlâkı üzerinde düşünürken, bilginin kurumsal niteliğinin ahlâk örgüsünü ne denli etkilediği ayrıca ele alınmalıdır.

Eleştirel bilgi ve ahlâk

Bilgi, tarih boyunca işlevsel olarak genellikle iki amaçla kullanılmıştır. Bunlardan ilki, statü- ko adına mevcut durumun kalıcı olmasına katkı sağlamak; ikincisi ise, var olanı yeterli görmeyerek daha iyiye ve doğruya yönlendirmektir.

Bilgi ahlâkına göre birincisi doğru değildir. Zira mevcut olan, mevcudiyetini idame kaygısıyla içinde barındırdığı yanlışlıkları, zulüm ve baskıları sürdürme eğilimindedir. Kurulu düzen her zaman hakikatin ortaya çıkmasını istemeyebilir. Böyle olunca bilgi eleştiri niteliğini yitirir ve eleştirel olmayan bilgi de ahlâktan uzaklaşma eğilimine girer. Halbuki bilginin, var olanı sınırları içine hapsetmek yerine besleyerek geliştirmesi, insan ve toplum hayatını daha iyiye, güzele ve doğruya taşıyan bir vasıta olarak işlev görmesi gerekir ki, bunu da ancak sağlıklı eleştiri süzgeçlerinden geçirilerek başarabilir. Ancak eleştiride adalet ilkesinden hiçbir zaman ödün verilmemelidir. Bir ilim adamı eleştiride adalet ilkesini göz ardı ederse, bu durum hem onun güvenilirliğini ortadan kaldırmış, hem de bilgi ahlâkını zedelemiş olur.

Bilginin ahlâkı ve tarafsızlık

Modern zamanlarda bilginin ahlâkı denilince üzerinde en çok

durulan hususlardan birisi de tarafsızlık ilkesidir. Bu ilke ilk bakışta önemli bir ahlâk kaidesi gibi görülebilir. Ne var ki tarafsızlık ilkesinden ne kastedildiği son derece önemlidir. Kime göre ve nasıl bir tarafsızlık? Her şeyden önce ilim adamı tamamen tarafsız olabilir mi? İlim adamının tarafsız olması ne kadar mümkün veya ahlâkîdir? Hakikat arayıcısı olan ilim adamı, hakikatten yana taraf değil midir? Öyleyse bir ilim adamının tarafsızlık ilkesi, bilgi ahlâkına gösterdiği hassasiyet bağlamında ele alınmalıdır.

Geleneksel kaynaklarda bilgi ahlâkı ve ilmin âdâbı

Bilgi-ahlâk ilişkisi açısından mihver noktası, bilginin elde edilmiş gayesi ve buna uygun kullanımıdır. Bu hususta hadisçilerin serlevha yaptıkları bir hadis vardır: Resûl-i Ekrem (sas) şöyle buyurmuştur: *“İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa, o kimse ateştedir.”* (İbn Mâce, Sünnet, 23)

Hadis musannefatımızın “Kitâbü’l-ilm” bölümlerinde rivayetlerin yoğunlaştığı diğer bir husus ise, ilim-amel bütünlüğüdür. Bilgi bizatihi faydaya işaret eden bir anlam dünyasına sahiptir ancak amel olarak pratik hayata yansımayan bilgi dinimizce faydasız kabul edilmiş ve bu durum Hz. Peygamber’in (sas) dualarında şu şekilde yer almıştır: *“Allah’ım, faydasız bilgiden, saygı duymayan kalpten, doymak bilmeyen nefisten, yaş dökmeyen gözden ve dikkate alınmayan duadan sana sığınırım.”* (Tirmizî, Deavât, 68)

Âlimin ahlâk ile sınavı, niyetini ve “her şeyi hakkıyla bilen” Yüce Yaratacıcı karşısındaki duruşunu her daim gözden geçirmesini gerektirir. Bilgi elde etmedeki amacı, hakikati kavrayarak Hakk’a yakınlaşmak olmalıdır. Zira Allah Resûlü’nün ifadesiyle, *“Aziz ve Yüce olan Allah’ın rızası için öğrenil(mesi gerek)en bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü*

cennetin kokusunu (dahi) alamayacaktır.” (Ebû Dâvûd, İlim, 12)

Diğer yandan, kaynaklarımızda “İlmin Âdâbı” başlığı altında yer verilen rivayetler tevazu, hilm, vakar ve sekinet kavramlarını ilimle birleştirmek gerektiğine işaret ederler. Resul-i Ekrem (sas) ilim talibinin mütevazı, sekinet ve vakar sahibi olması gerektiğini bizlere hatırlatmış, “*Allah’ım ilmimi artır; vakarımı artır.*” (İbn Mâce, Sünne, 23) diye dua etmiştir. Takva ile ilim- amel ilişkisi, üzerinde durulması gereken çok önemli bir konudur. İlimle hilm arasındaki ilişki pek çok kitapta yer almaktadır. İmam Gazzali bilginin haşyet, huşu, tevazu, zühd ve hilm sahibi olması gerektiğini ifade eder. Hilm, sefeh ve cehlin zıddı manasındadır. Yoksa dilimizde kullanıldığı manasıyla uysallık ve yumuşaklık manasında değildir. Eğer bir insan bilgi ve hikmetle donanmışsa, bilgi ve hikmete uygun sekinet ve vakara sahip olmuşsa, söz konusu bilgi ve hikmeti bir ahlâk ve sorumluluk olarak pratik hayata aktarmışsa, artık o kişinin ahlâkî her davranışı hilm adını alır. Artık ilim ve hilm birleşmiştir. Hz. Peygamber (sas) de, “*Hilm kadar ilme yakışan bir şey olmaz.*” (Dârimî, Mukaddime, 48) buyurmuşlardır. Hilm sahibi bilge insan, konuştuğunda ilimle konuşur, sustuğunda hilmle susar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bilgi, sahibini kendisine, topluma, tabiata ve en nihayetinde Allah’a karşı sorumlu hâle getiren bir nitelik taşır. Bugün bilgi hakkındaki sorumsuzluk ve istismarın dünya üzerinde oluşturduğu maddi-manevi tahribat, bizleri bilgi ahlâkı üzerinde daha çok düşünmeye mecbur bırakacak boyutlardadır. İnsanlığın faydası için üretilmesi ve kullanılması gereken eşsiz bilgi birikimlerinin ahlâk ile bağı kesilince yaşananlar, üzücü, ürkütücü ve bir o kadar düşündürücüdür. Bu bağı onarmak, bilgi, sorumluluk ve ahlâkı bir arada yaşatmak gibi bir vazife, İslâm kültür ve medeniyetinin temsilcileri olarak bizlerin uhdesindedir.